

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ДІТЬМИ
НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ ПІД ВПЛИВОМ ТРАВМАТИЧНОГО
ДОСВІДУ**

**GENDER FEATURES OF PERCEPTION BY CHILDREN OF THE
WORLD UNDER THE INFLUENCE OF TRAUMATIC EXPERIENCE**

Чекстере Оксана Юріївна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)

Chekstere Oksana, Ph.D. in Psychology, Senior researcher, Assistant professor of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Стаття висвітлює психологічні проблеми дітей, що перебували на окупованих територіях під час збройного конфлікту. Дослідження виявляє психологічні та гендерні особливості сприйняття дітьми навколишнього світу після травмуючих подій .

Ключові слова: травматичний досвід, ПТСР, діти, гендерні особливості, тривожність, агресивність.

The article highlights the psychological problems of children who were in the occupied territories during the armed conflict. The research finds gender and psychological features of perception of children of the surrounding world after traumatic events.

Keywords: traumatic experience, PTSD, children, gender, anxiety, aggressiveness.

Травматичний досвід, яким би він не був, відкладає серйозний відбиток на життя кожної людини, а часом і кардинально змінює її. Діти і підлітки більш чутливі до психічних травм, ніж дорослі, тому ризик розвитку ПТСР у них значно вище. Травматичний досвід дитинства може відбиватися на емоційному, соціальному, сімейному житті, на особистих інтересах людини,

ступені її активності, самостійності, ініціативи в усі наступні роки. Це може обмежувати її свободу, порушувати соціально-психологічну безпеку особистості, позбавляти емоційної рівноваги.

ПТСР виникає як відставлена і /або зтяжна реакція на стресову подію або ситуацію (короткочасну або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яка може викликати стрес у будь-якої людини а, тим більше, у дитини, проте дитячі реакції протікають триваліше.

Дітям, які пережили психологічну травму, досить важко зрозуміти, що з ними сталося. Це пов'язано, насамперед, з їх віковими особливостями, їм не дістає соціальної, фізіологічної та психологічної зрілості. Дитина не в змозі повністю усвідомити зміст того, що відбувається, вона просто запам'ятовує саму ситуацію, свої переживання в цю мить.

Найбільша загальна і найперша реакція на пережитий стрес - страх, фобії. З часом у дітей можуть розвинутися специфічні фобії; розлад тривожної розлуки, порушення, що характеризується вираженою тривогою, внаслідок позбавлення дитини звичної турботи про неї, боязнь засипати на самоті, в темряві.

Є три фактори, які показують збільшення ймовірності розвитку ПТСР.

Ці чинники включають:

- серйозність травмуючого випадку,
- батьківську реакцію на травмуючий випадок,
- близькість до травмуючої події.

Сімейна підтримка і тип батьківського копіngu (стресового подолання), також пов'язані з виразністю ПТСР у дітей. Дослідження показують, що діти і підлітки з більшою сімейною підтримкою і меншою кількістю батьківського стресу мають більш низькі рівні ознак ПТСР. Нарешті, діти та підлітки, які більш далекі від травмуючого випадку, повідомляють про меншу тяжкість ПТСР [3].

Діти, як і дорослі, реагують на травматичні обставини по-різному. Деякі здається реагують дуже емоційно, деякі стають замкнутими, а інші

можуть бути схильні до довгострокового впливу ПТСР. Однак, багато дітей можуть не сприймати болісно ситуацію або швидко відновлюватися, маючи природну адаптованість і стійкість при зіткненні з обставинами, які серйозно виснажують інших. Другі діти, хоча й перебувають під впливом страху або у пригніченому стані, демонструють витримку і риси особистості, які говорять про їхню здатність поліпшуватися і відновлюватися, тобто стресостійкість.

Стресостійкість є терміном, який відноситься до здатності оговтуватися від депресії, нещастя, хвороби або інших негативних ситуацій. Для дітей стресостійкість визначається як "здатність тих, хто піддавався встановленим факторам ризику, долати цей ризик і уникати негативних наслідків, таких як делінквентність (правопорушення) і поведінкові проблеми, психологічну непристосованість, навчальні труднощі і соматичні ускладнення" [4].

Стресостійкі діти мають здатність підтримувати позитивний і усвідомлений погляд на життя, вони здатні активно вирішувати проблеми, мають почуття оптимізму, мають активну життєву позицію і шукають нові враження [4].

Звичайно, стресостійкість може бути обумовлена багатьма факторами, включаючи соціальну підтримку з боку сім'ї та друзів, вихованням в перші роки життя та ідентифікацією з рольовими моделями, такими як учитель, тренер, терапевт, але ця властивість недооцінюється у дітей, які росли в важких чи травмуючих умовах.

Деякі діти можуть проявляти більш активну життєву позицію, що, можливо, говорить про те, що вони вважають себе за тих, хто може впливати як на обставини власного життя, так і на обставини життя інших.

Це відчуття здатності впливати на події, мабуть, є певним типом стресостійкості, яку проявляють конкретні діти, незважаючи на нищівні обставини. Вираження своїх почуттів через мистецтво може являти собою активні спроби переробити почуття і ситуації, які турбують їх.

Проте вплив на дівчат і хлопців зазвичай має різний характер. Психологи, педагоги і батьки повинні бути проінформовані про психологічні наслідки та відмінності реакцій у хлопчиків і дівчат, що були викликані військовими діями. На жаль, на цю тему є мало даних клінічних та наукових досліджень. Сучасна педагогічна, психологічна наука і практика майже не враховує стать як найважливішу характеристику дитини. Диференційований підхід до роботи з травмованими хлопчиками і дівчатами у педагогів і психологів практично відсутній.

Метою нашої статті є висвітлення психологічних проблем дітей, що пережили травматичний досвід, виявлення психологічних і гендерних особливостей сприйняття навколишнього світу після травмуючих подій.

Наше експериментальне дослідження здійснювалось шляхом чотирьох проєктивних методик: «Моя сім'я», «Неіснуюча тварина», «Лист другу» та «Людина під дощем».

Дослідженням було охоплено 60 молодших підлітків однієї із шкіл міста Слов'янська, з яких 29 дівчат і 31 хлопчик.

Проективна методика «Неіснуюча тварина»

Проективна методика дослідження особистості «Неіснуюча тварина» дала змогу оцінити наслідки ПТСР в постраждалих дітей. Ця методика спрямована на визначення загальних особливостей особистості дитини, наявність або відсутність агресивності, тривожності, труднощів у спілкуванні. Методика може допомогти зрозуміти внутрішній світ дитини, те як вона сприймає навколишнє середовище.

Тематично тварини діляться на загрозливих, боязких і нейтральних. Це ставлення до власної персони і до свого «Я», уявлення про власне становище у світі, як би ідентифікація себе за значимістю (з зайцем, комашкою, слоном, собакою та ін.). В даному випадку намальована тварина - представник самого автора.

З діаграми видно, що 45% дітей намальовали тварин нейтрального типу, 25% - боязких і аж 30% - агресивних тварин.

Цікавим є той факт, що з усіх дітей, в малюнках яких виявлено ознаки агресії, тільки 25% дівчата, а останні 75% - хлопці. Така тенденція може свідчити про те, що реакція на травмуючі події у хлопців в основному проявляється в підвищенні агресивності.

Визначення наявності агресивності проходить не тільки за типом тварини, а й за ознаками агресивності в малюнках дітей. Різні види агресивності проявляються в малюнку по-різному (вербальна - наявність зубів, фізична - пазурів, знарядь нападу та ін., захисна - прагнення захистити персонаж панциром, бронею, лускою, товстою шкірою).

Як ми бачимо, у малюнках 41% дітей наявні ознаки агресивності. Така непомірна невідповідність малюнків з ознаками агресивності, що присутні навіть на рисунках з нейтральними та боязкими тваринами свідчить про наявність захисної агресії в дітей.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» також дає змогу виявити наявність страхів та тривожності у дітей. Ознаки тривожності і страхів проявляється в малюванні великих очей, штрихуванні, витиранні гумкою деталей тощо.

Як видно з діаграми, у 90% дітей з опитуваних була виявлена тривожність. Причому, кількість тривожних хлопчиків і дівчат однакова – 45%.

Методика «Лист до друга»

Методика "Лист до друга" розроблена Ю.З. Гільбухом. Це спосіб використання епістолярного твору в психодіагностичних цілях. Методика являє собою комбінацію контент-аналізу і проективної техніки. Дітям пропонується написати лист до друга - реального чи вигаданого - від власної особи. Незадоволена потреба в сповіді, випробовувана більшістю молодших підлітків знаходить у цьому творі свій адекватний предмет. І хоча вони чудово усвідомлюють, що лист буде прочитаний сторонніми (вчителем, психологом), тим не менше з безсумнівною відвертістю і щирістю діляться своїми поглядами і переживаннями. Конкретна тематика, обумовлена психодіагностичним задумом педагога, задається шляхом пред'явлення готової експозиції - «питання друзів», на які належить дати відповідь, наприклад: «Ти просиш розповісти про моє життя, зокрема про недавні події. Що ж, спробую це зробити ... »

Психодіагностична цінність описаної методики полягає не тільки в можливості визначити знання в області етики, особисті думки і внутрішні соціальні установки школяра з того чи іншого питання - дослідник отримує, крім того, цілісну картину його реальної поведінки в сфері, що його цікавить.

Ми звертали увагу на згадки в листах тем, які свідчать про наявність травматичних переживань, а саме теми війни, руйнувань, хвороби, покарань і поганих оцінок.

Виявилося, що хлопці переживають травмуючі події найтяжче, оскільки 45% згадували у своїх листах негативні та страшні моменти із свого життя. Дівчата виявилися більш стресостійкими: лише 15% згадували травмуючі події.

Проективна методика «Людина під дощем»

Методика «Людина під дощем» допомагає визначити силу характеру людини, її здатність долати несприятливі ситуації, протистояти їм. В контексті даної методики нас цікавить сформованість захисних механізмів, наявність ресурсу стресостійкості, сила стресу, відчуття внутрішнього дискомфорту та емоційний фон дитини.

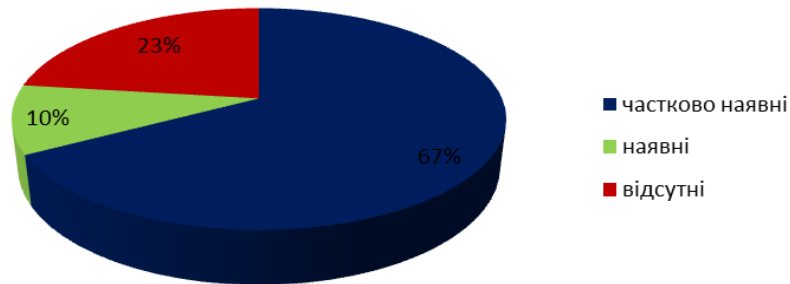
На сформованість захисних механізмів вказує наявність на малюнку парасольки, теплого одягу, плащу, головного убору чи інших речей, що захищають дитину від стихії.

Додаткові позитивні образи на малюнку (сонечко, дерева, квіти тощо) вказують на наявність ресурсу стресостійкості та позитивний емоційний фон. Негативні ж образи (калюжі, хмари, блискавка) вказують на тривале переживання наслідків стресу.

В ході дослідження з'ясувалося, що розбіжності в стресостійкості між дівчатами і хлопцями не значні, в малюнках вищевказані елементи присутні у 45% хлопців і 50% дівчат. Тобто, дівчата виявилися більш стресостійкими.

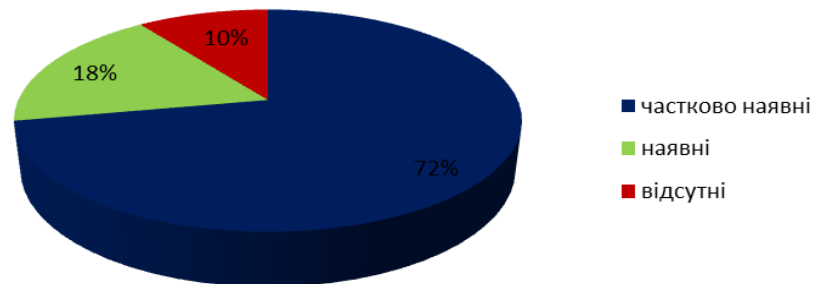
Як видно на діаграмах, тільки в 10% малюнках дівчат наявні захисні механізми, у 23% вони відсутні в той час, як у інших 67% наявні лиш частково.

Адаптивні та захисні механізми в дівчат

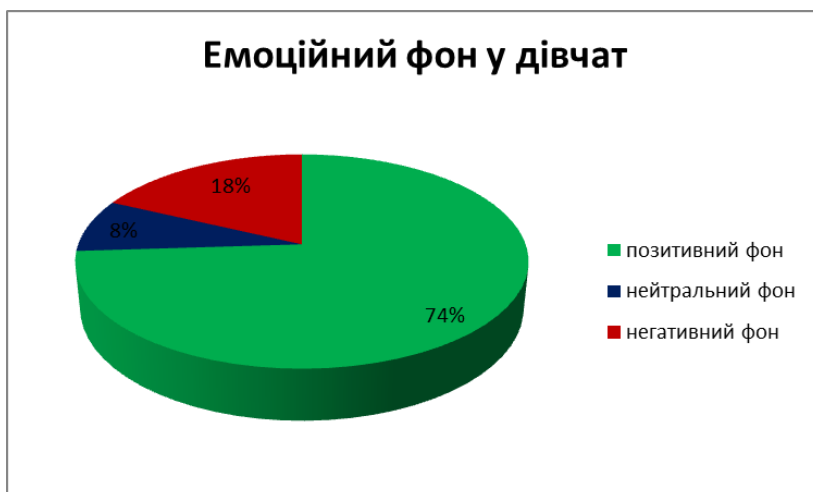
В роботах хлопців тільки 18% малюнків з характерними ознаками захисних механізмів, у 10% вони зовсім відсутні та у 72% хлопців наявні лише частково.

Адаптивні та захисні механізми у хлопців

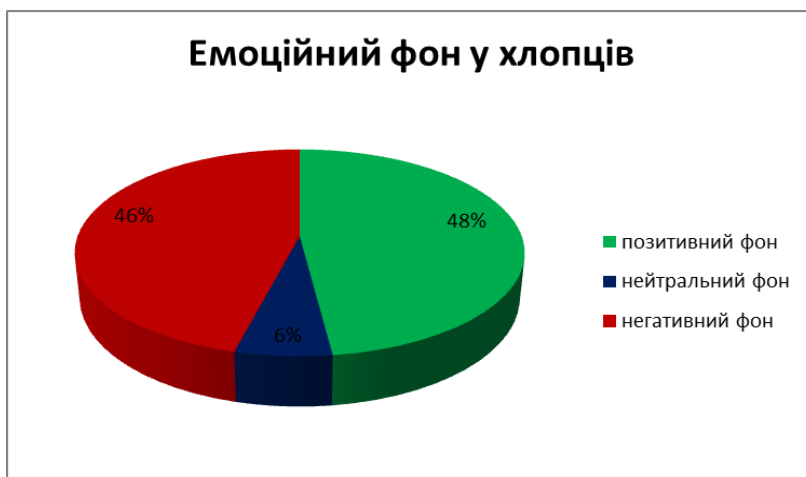

Негативний емоційний фон виявлений в малюнках 32% учнів, що говорить про неадекватне сприйняття себе підлітками. Позитивний емоційний настрій в малюнках спостерігається в 61% випадків.

В малюнках дівчат переважає позитивний (74%), зокрема неадекватно позитивний фон, що в деяких випадках може свідчити про наявність інфантилізму. Нейтральний емоційний фон охоплює 8% малюнків, а негативний – 18% від загальної кількості малюнків дівчат.

Емоційний фон у хлопців суттєво відрізняється. Не зважаючи на те, що показник нейтрального фону (6%) майже дорівнює показнику у дівчат 8%, негативний фон вищий у 2,5 рази, ніж у дівчат – 46%. Позитивний же фон в малюнках мають 48% хлопчаків.

Проективна методика «Моя сім'я»

Вважається, що ідея використання малюнка сім'ї для діагностики внутрішньосімейних взаємин виникла серед дослідників, таких як В. Хюлс, А.І.Захаров, Л. Корман та ін.

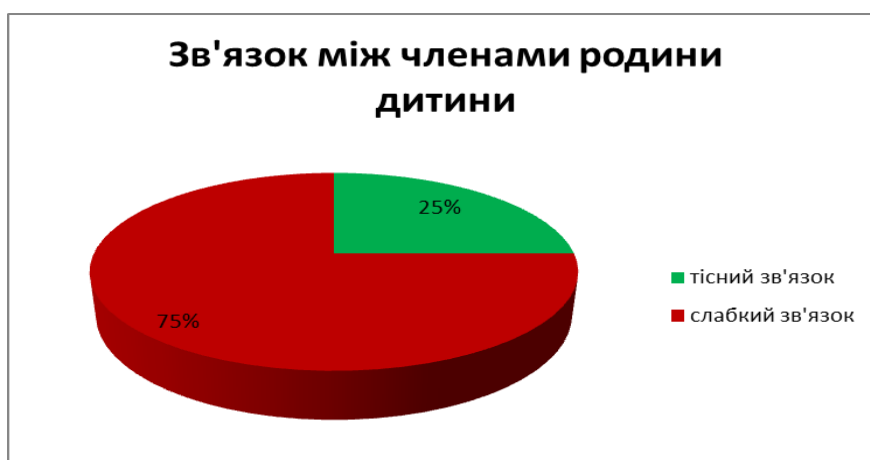
Мета застосування такої проективної методики: виявлення особливостей внутрішньо сімейних взаємин.

Завдання: на основі виконання зображення, відповідей на запитання оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною взаємин у сім'ї.

Для визначення особливостей внутрішньо сімейних взаємин ми керувалися наступною інтерпретацією:

- Щоб визначити тривожність та наявність страхів у дитини, ми розглядали такі ознаки їх прояву, як штрихування, великі очі, стерті деталі та контури, розширені зіниці.
- Затиснуте положення дитини між членами сім'ї з перебільшенням фігури батьків символізує гіперопіку.
- Ізольованість дитини від сім'ї визначається відстанню дитини від членів родини та положенням її на аркуші.
- Наявність або відсутність тісного зв'язку між членами родини символізує відстань між ними або її відсутність у реальному житті.

В ході дослідження виявилось, що лише 25% дітей мають більш - менш тісні зв'язки між членами родини, у інших 75% - зв'язок або дуже слабкий, або взагалі відсутній (показники як у дівчат, так і у хлопців однакові).

Також ми дізналися, що із групи дітей, що мають слабкий або відсутній зв'язок між членами родини 46% дітей відчувають ізольованість, відчуження, почувають себе зайвими або непотрібними їхнім родичам.

Можливо, відсутність тісного зв'язку в родинях дітей з міста Слав'янськ пояснюється тим, що батьки більш стурбовані побутовими і фінансовими проблемами. Між тим, вони теж травмовані, і не мають ні сил, ні психологічного ресурсу щоб допомогти дитині в той час, коли самі потребують допомоги.

За результатами методики «Моя сім'я» ми виявили тривожність у 90% дітей, чим остаточно підтвердили результати попередніх методик. Причому, показники тривожності і страхів, як у дівчат, так і у хлопців майже не відрізняються.

Отже, у статті представлені результати емпіричного вивчення проблеми наслідків ПТСР у дітей, які стали свідками збройного конфлікту на Сході України, а саме дітей однієї з середніх шкіл міста Слов'янськ. Аналіз і узагальнення результатів дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

1. Експериментально доведено, що наслідки ПТСР хлопці і дівчата переживають по різному: реакція на травмуючі події у хлопців в основному проявляється в підвищенні агресивності, а дівчата частіше «витісняють» травмуючі події.

2. В ході дослідження з'ясувалося, що висока стресостійкість притаманна дівчатам в 2,5 рази більше, ніж хлопцям.

3. Переважна кількість дітей - 90% (в рівній мірі і хлопчики і дівчата) має ознаки підвищеної тривожності.

4. За результатами дослідження з'ясовано, що в родинях 75% дітей (як хлопчиків, так й дівчат) існує слабкий або взагалі відсутній зв'язок між членами родини, що зумовило високий показник почуття ізольованості (46%), тривожності (90%) та погіршення формування адаптивних та захисних механізмів дітей.

Література

1. Басманова Е. С. Гендерные особенности детей в организации образовательного процесса // Молодой ученый. — 2014. — №17. — С. 565-567.

2. Бернс Р.С. Кинетический рисунок семьи: введение в понимание детей через кинетические рисунки / Бернс Р.С., Кауфман С.Х. / Пер. с англ.. – 3-е изд., стереотипное. – М.: Смысл, 2006. – 146 с.

3. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н.В.Пророк, С.А.Гончаренко, Л.О.Кондратенко та ін.; за ред.. Н.В.Пророк. – Слав’янск: ПП «Канцлер», 2015. – 84 с.

4. Мэш Э., Вольф Д. Детская патопсихология. Нарушения психики ребенка — СПб.: Прайм еврзнак, 2003. — 384 с.